Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २०० / घ

Title लघु सिद्धान्त कौमुदी

Author वरदराज:

Extent १९ पत्र Age

Subject व्याकरण

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

लघुकौमुदी स्वार्थम्

Author - Barad Raj
Folios - 16

२००

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पद्म

नं. २८०८

लघुसिद्धान्त कौमुदी

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ल. कौ. १

ॐ नमः शिवाय ॥ ॐ नत्वा सरस्वतीं देवीं शुद्धां गुण्यां करोम्यहं पाणिनीयप्रवेशाय लघुसि-
द्धान्तकौमुदीं ॥ अइउण् ऋऌक् एओङ् ऐऔच् हयवरट् लण् ञमङणनम् झभञ् घढधष्
जबगडदश् खफछठथचटतव् कपय् शषसर् हल् इति माहेश्वराणि सूत्राणि अणा
दिसंज्ञार्थानि एषामन्त्या इतः हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः लण्मध्ये त्वित्संज्ञकः हलन्त्यं उप
देशेऽन्त्यं हलित्स्यात् उपदेश आद्योच्चारणं सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रान्तरादनुवर्तनीयं सर्वत्र अदर्शनं
लोपः प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् तस्येतो लोपः स्यात् णादयोऽणाद्यर्थाः आदिरन्त्येन सहेता
अन्त्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात् यथाणिति अइउवर्णानां संज्ञा एवमच्
हलादयः ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुताः उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः वां कालो यस्य सोऽच् क्रमाद्ध्र-
स्वदीर्घप्लुतसंज्ञः स्यात् स प्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा उच्चैरुदात्तः ताल्वादिषु सभागेषु स्था-
नेषूर्ध्वभागे निष्पन्नोऽजुदात्तसंज्ञः स्यात् नीचैरनुदात्तः ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेष्वधो-
भागे निष्पन्नोऽजनुदात्तसंज्ञः स्यात् समाहारः स्वरितः उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मि-
न्सोऽच् स्वरितसंज्ञः स्यात् स नवविधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा
मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकसंज्ञः
स्यात् तदित्थं अ इ उ ऋ एषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भेदाः ऌवर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घा ॥

सत्वान लघु वृध त्र्यादि संज्ञकौ च

३ तस्य लोपः

३

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

र्णाभावात् एवामपि द्वादशानेषां ह्रस्वाभावात् । तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णं ताल्वादिस्थानमाभ्यंतरप्र
यत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं स्यात् । ऋलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यं । अकुह
विसर्जनीयानां कण्ठः । इचुयशानां तालु । ऋटुरषाणां मूर्धा । लृतुलसानां दन्ताः । उपूपध्मानीया
नामोष्ठौ । ञमङणनानां नासिका च । एदैतोः कंठतालु । ओदौतोः कंठोष्ठं । वकारस्य दंतोष्ठं ।
जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं । नासिकानुस्वारस्य । प्रयत्नो द्विधा । आभ्यंतरो बाह्यश्च । आद्यः पंचधा । ४
विवारः संवारः श्वासो नादो घोषो ऽघोषो ऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तो ऽनुदात्तः स्वरितश्चेति । खरो
विवाराः श्वासा अघोषाश्च । हशः संवारा नादा घोषाश्च । वर्गाणां प्रथमतृतीयपंचमा य
णश्चाल्पप्राणाः । अन्ये महाप्राणाः । कादयो मावसानाः स्पर्शाः । यणो ऽन्तस्थाः । शल ऊष्माणः ।
अचः स्वराः । ᳲक ᳲख इति कखाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशो जिह्वामूलीयः । ᳲप ᳲफ इति [illegible]
[illegible] अं अः इति अचः परावनुस्वारविसर्गौ । अणुदित्सवर्णस्य
चाप्रत्ययः । प्रतिविधीयमानो ऽणुदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात् । अत्रैवाण्परेण णकारेण । कुचुटु
तुपु एते उदितः । तदेवम् अ इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ । ऋकारः त्रिंशतः । एवं लृका
रो ऽपि । एचो द्वादशानां । अननुनासिकाननुनासिकभेदेन यवला द्विधा । तेनाननुनासिकास्ते द्व
योर्द्वयोः संज्ञा । परः सन्निकर्षः संहिता । वर्णानामतिशयितः सन्निधिः संहितासंज्ञा स्यात्

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कंठः शिरस्तथा जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च हकारं पंचमैर्युक्तमन्तस्थैश्चापि संयुतं उरस्यं तं विजानीयात् कंठ्यमाहुरसंयुतं ॥४॥

स्य दीर्घ स्य दीर्घविवृतं सं
वृतमेतात् । तत्र स्पृष्टं प्र
यत्नं स्पर्शानां ईषत्स्पृष्टम्
अन्तस्थानां । ईष
द्विवृतं ऊष्म
णां । विवृतं स्व
राणां । ह्रस्वस्या
वर्णस्य प्रयो
गे संवृतं ॥

पफाभ्यां प्राग
र्द्धविसर्गसदृ
शो उपध्मा
नीयः ।

बोद्धव्या ॥४॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ल॰ कौ॰ २ हलोनंतराःसंयोगः अज्भिरव्यवहिताहलः संयोगसंज्ञाःस्युः सुप्तिङंतंपदं सुबंतंतिपदसंज्ञास्या (विषयेर)
त् इतिसंज्ञाप्रकरणं॥ इकोयणचि इकःस्थानेयण्स्यादचिसंहितायां सुधीउपास्यइतिस्थि
ते॥ तस्मिन्नितिनिर्दिष्टेपूर्वस्य॥ सप्तमीनिर्देशेनविधीयमान[illegible]कार्यं वर्णांतरेणाव्यवहितस्य
पूर्वस्यबोध्यं॥ स्थानेंतरतमः॥ प्रसंगेसतिसदृशतमआदेशःस्यात्॥ सुध् य् उपास्यइतिस्थिते॥
॥अनचिच॥ अचःपरस्ययरोद्वेवास्तोनत्वचि॥ संयोगांतस्यलोपः॥ [illegible] संयो स्य
गांतंयत्पदंतस्यलोपःस्यात्॥ अलोंत्यस्य॥ षष्ठीनिर्दिष्टस्यांत्यस्यादेशःस्यात्॥ इतिप्राप्ते यणः
प्रतिषेधोवाच्यः॥ [illegible] सुद्ध्युपास्यः मद्ध्वरिः धात्त्रंशः लाकृतिः॥ एचोयवायावः॥ ए
चःक्रमादय् अव् आय् आव् एतेस्युरचि॥ यथासंख्यमनुदेशःसमानां॥ समसंबंधीविधि
र्यथासंख्यंस्यात्॥ हरये विष्णवे नायकः पावकः॥ वांतोयिप्रत्यये॥ यादौप्रत्ययेपरे ओदौ
तोरवावौस्तः॥ गव्यं नाव्यं॥ गव्यजयोश्चबाध्यंयानादेशनिपातनार्थमिदं रूपं॥ गव्यं श
ब्दार्थैः किंतैर्यवापं जेयंमनः॥ अध्वपरिमाणेच॥ गव्यूतिः॥ अदेङ्गुणः॥ अदेङ्चगुणसंज्ञः
स्यात्॥ तपरस्तत्कालस्य॥ तःपरात् यतोवातत्स्वार्यमाणःसमकालस्यैवसंज्ञास्यात्॥ ए
कः॰ पूर्वपरयोरेकोगुणादेशःस्यात्संहितायां॥ उपेंद्रः रमेशः गंगोदकं॥ उपदेशेजनुना
सिकइत्॥ उपदेशेनुनासिकोजित्संज्ञःस्यात्॥ प्रतिज्ञानुनासिक्याःपाणिनीयाः॥ [illegible] १

अचोरहाभ्यांद्वे
अचःपरस्मिंस्तौरे
रहाभ्यांपरस्य
यरोद्वेवास्तः हर्य्य
नुभवः॥ [illegible]लि॥
९

°पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य आद्गुणः अवर्णेदचिपरे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

उ लृ एम् अस्यावर्णेन सहा आर्णमाणो रेफो लकारलयोः संज्ञा॥ उरण् परः॥ अरणि त्रिशानः शंजेतोरङ्कः न
त्याने योगस्य परेस्समेव प्रवर्त्तते। ऋस्मादेः नवल्कारः लोपः शाकल्यस्य। अवर्णपूर्वयोः प
दान्तयोर्यवयोर्लोपो वा शिषि परे। एवेञ्चासिद्धं सपादसप्ताध्याय्यां त्रिपादी असिद्धा त्रिपाद्यामपि
विष्णविह४ पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धं स्यात् हरइह हरयिह विष्णइह विष्णविह गुडादेषु आदेषु वृद्धिः संज्ञः स्या
त् वृद्धिरेचि आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् गुणापवादः कृष्णैकत्वं गंगौघः देवैश्वर्यं कृष्णौ
परे पूर्व कण्ठ्य एत्येधत्यूठ्सु अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् उपैति उपैधते प्रष्ठौ ह्रि६
पर्या हः एजादौ किं उपेतः मा भवान् प्रेदिधत् स्वादीरेरिणोः स्वैरं स्वैरिणि प्रज्ञादहादेण्यां प्र उपसंख्यानं
ऊहोढोढ्येषैष्येषु प्रौहः प्रौढः प्रौढिः प्रैषः प्रैष्यः ऋते च तृतीयासमा
ना से अवर्णादृते परे तृतीयासमासे वृद्धिरेकादेशः स्यात् सुखेन ऋतः सुखार्तः तृतीयेति किं
परमर्तः प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशानामृणे प्रार्णं वत्सार्णं वत्सतरार्णं कम्ब
वाच्ये६ लार्णं वसनार्णं ऋणार्णं दशार्णं उपसर्गाः क्रियायोगे गतिश्च प्रादयः क्रियायोगे उप
सर्गसंज्ञाः स्युः गतिसंज्ञाश्च प्र परा अप सम् अनु अव निर् निस् दुर् दुस् वि आङ् नि अधि अपि अ आङ्नि२
ति सु उत् अभि प्रति परि उप एते प्रादयः भूवादयो धातवः क्रियावाचिनो भ्वादयो धा
तुसंज्ञाः स्युः उपसर्गादृति धातौ अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः।

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

प्रार्च्छति। उपार्च्छति। एङि पररूपम्। अवर्णान्तादुपसर्गादेङादौ धातौ परे पररूपमे कादेशः स्यात् १

ल॰ कौ॰ ३

स्यात् प्रेजति उपोषति अचोन्त्यादि टि अचां मध्ये योन्त्यः स आदिर्यस्य तट्टिसंज्ञं स्यात् शकंध्वादि
षु पररूपं वाच्यं तच्च टेः शकंधुः कर्कंधुः मनीषा पतंजलिः सीमंतः केशवेशे सीमांतोन्यः
सारंगः पशुपक्षिणोः सारांगोन्यः आकृतिगणोयं मार्तंडः ओत्वोष्ठयोः समासे वा पररूपं वा व्यम्
स्थूलोतुः स्थूलौतुः बिम्बोष्ठः बिम्बौष्ठः समासे किं तवौष्ठः ओमाङोश्च अवर्णादोमि आङि च
परे पररूपमेकादेशः स्यात् शिवायोंनमः शिवेहि अकः सवर्णे दीर्घः अकः सवर्णेचि परे दीर्घ
एकादेशः स्यात् दैत्यारिः श्रीशः विष्णूदयः होतॄकारः एङः पदान्तादति पदान्तादेङोति परे पू
र्वरूपमेकादेशः स्यात् हरेव विष्णोव सर्वत्र विभाषा गोः लोके वेदे चैङन्तस्य गोरति वा प्रकृ
तिभावः पदान्ते गोअग्रं गोग्रं एङन्तस्य किं चित्रग्वग्रं पदान्ते किं गोः अनेकाल्शित्सर्वस्य अनेका
लादेशः शिच्च सर्वस्य स्यात् इति आदेः ङिच्च इति ङिदनेकालपि अन्तस्यैव स्यात् अवङ् स्फोटायनस्य
पदान्ते एङन्तस्य गोरवङ् वाचि परे गोअग्रं गवाग्रं पदान्ते किं गवि इन्द्रे च गवेन्द्रः दूराद्धूते च दू
राद्धूते च हूतात्संबोधने वाक्यस्य टेः प्लुतः स्यात् प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यं एते अचि प्रकृत्या स्युः :
आगच्छ कृष्ण ३ अत्र गौश्चरति ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यं ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यं स्यात् हरी एतौ वि
ष्णू इमौ गंगे अमू अदसो मात् अस्मात्परावीदूतौ प्रगृह्यौ स्तः अमी ईशाः रामकृष्णावमू आसा
ते मात्किं असति मात्ग्रहणे एकारस्यैव वर्तेत अमुकेत्र वाद्यौ सत्त्व लिंगसंख्यान्विते २

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

इत्थं प्रत्याहारादयो निपातसंज्ञाः स्युः प्रादयः एते यदि तदा निपात एकाजनाङ्. एकोज्निपातश्चाङ्वे
र्ज्यः प्रगृह्यः इ इन्द्रः उ उमेशः वाक्यस्मरणयोरङित् आ एवं नु मन्यसे आ एवं नु किल तत् ङित् न प्रगृह्यः
ईषदुष्णं ओष्णं ओम् ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः अहो ईशाः सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे सम्बुद्धिनिमि
त्तक ओकारो वा प्रगृह्यो वेदे ऽनितौ विष्णो इति विष्णविति मयः परस्योञो वो वा
स्यात् किमु उक्तं किम्वुक्तं ईकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च पदान्ता ईके न समासे वाप्यश्वः अत्यं
कः ऋति परे पदान्ता अकः शाकल्य ब्रह्म ऋषिः ब्रह्मर्षिः पदान्ताः किं आर्च्छेत् इत्यत्र अपिः लोः
स्तुना श्चुः सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ स्तः रामश्चेत् रामः श्चिनो
ति सच्चित् शार्ङ्गिञ्जयः शात् शकारात् परस्य तवर्गस्य न विश्नः प्रश्नः ष्टुना ष्टुः ष्टलोः ष्टुना यो
गे ष्टुः स्यात् रामष्षष्ठः रामष्टीकते तट्टीका चक्रिण्ढौकसे न पदान्ताट्टोरनाम् पदान्तात् टवर्गात्
परस्य स्तोः ष्टुर्न षट् सन्तः पदान्तात् किं ईट्टे टोः किं सर्पिष्टमम् अनाम्नवतिनगरीणामिति वाच्यं षण्णा
म् षण्णवतिः षण्णगर्यः तोः षि तवर्गस्य षकारे ष्टुत्वं न सन्षष्ठः यरोऽनुनासिके परेऽनुनासिको वा यणः
ष्टुः वाग्मिशः चिन्मयं परोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा परः पदान्तस्यानुनासिके परेऽनुनासिको वा स्या
त् एतन्मुरारि एतद्मुरारि प्रत्यये भाषायां नित्यं तन्मात्रं चिन्मयं तोर्लि तवर्गस्य लकारे परे
परसवर्णः तल्लयः विद्वाँल्लिखति नस्यानुनासिको लकारः उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य उदः

कोऽसवर्णेवि देरप्रकृत्यास्तु ह्रस्वश्च वा च किम्वत्र चक्र्य त्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मैनाविधीयमाने कार्ये वर्णो नरोरणाक्य वद्धिनस्यवरस्य तेव
आदेः परस्य ॥ परस्य वद्धि रि नेन नस्याद् ५१

लं कौ ४

परयोः स्थाने भोः पूर्वसवर्णो स्यात् तस्मादित्युत्तरस्य पंचमीनिर्देशो वार्थं इति सम्यग्धः अत्र बोध-
स्य महाप्राणस्य सस्थानात् हषाघवघकारः करोति कविसवर्णो हलः परस्य लोपो वा स्यात् सवर्णे करि
त्विव खिपरकलो चरः स्युः इस्पुदोदस्थानः उत्थानं उवथानं उत्तस्थे उत्थभते कयोर्होमन्तरस्थो
कयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात् सेवारस्थानादस्य वोषस्य महाप्राणस्य हकारस्य तादृशाप
वचनर्थः वाग्धरिः वाग्हरिः तद्धविः तद्हविः पाक्होदि पदान्तात्कयः परस्य शस्य छो वा-
स्यादटि तच्छिवः तच्शिवः पदान्तात्किं विश्प पंचम्येव नैमित्तिकं वाच्यं तच्छ्लोकेन तच्श्लोकेन अप्र
टेकिं वाक्छोति । मोऽनुस्वारः मान्तस्य पदस्यानुस्वारः स्याद्धलि हरिं वन्दे पदस्यानि किं गम्यते । न
ह्यपदान्तस्य कलि तस्य महावापदान्तस्य कलि किं मन्यते अनुस्वारस्य यपि परसवर्णः अङ्कितः
अञ्चितः कुण्ठितः शान्तः गुम्फितः वा पदान्तस्य पदान्तस्यानुस्वारस्य यपि परे परसवर्णो वा स्या-
त् त्वङ्करोषि त्वंकरोषि संय्यन्ता संयन्ता संव्वत्सरः संवत्सरः यल्लोकं यंलोकं अत्रानुस्वार- अनुस्वारः पदान्ते सि आ कं स्येन लि किं ५
स्य हेमानुनासिका यवलाः मोराजिसमः क्वौ किंवते राजतौ परे मस्य मो वा स्यात् किंह्वल- रसमो
यति किंह्वलयति यवलपरे यवला वेति वक्तव्य किंह्यः किंह्यः किंह्लादयति किंह्वयति कि-
ह्लादयति किंह्लादयति नपरे नः नपरे हकारे मस्य नः स्याद्वा किंह्नुते किंह्नुते । ङ्णोः नो
ट् किंतो टि कितो य स्योक्षोन सुक्रमादाद्यन्ताव यवोल्स ङ्णोः कुक्टुकौ शरि ङ्णोः कुक् टुक् शरि ४
कुकमारि समाहेमपरेवामपोर्हकारेपरे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ते द ट

ऽङ्घ्रिः स्रगाणिहः स्रगाणिहः ऽः सिपुर्दी ग्लयस्य सस्य पड्वा स्यात् षड्सेनः षड्सेनः नेश्च नांना

२४ त्यस्य सस्य पुङ्गस्यात् सेंत्सः सन्सः सिलक् नुस्य पदांतस्य शोपरे तु कुर्वा स्यात् प्राङ्क्रोशेति सुन्नवि

कल्पः पृतेकोगाकरीति चलोपः सञ्शंभुः सञ्श्वंभुः सञ्छंभुः सञ्छंभुः ऽ:मोऽहलादविरःमीनिति

ऽन्स्तान्त्वेगोपोद्धृत्सदंतेन पदंतस्यात्यस्याचोरःसुगगमः स्यान् तित्य प्रत्यक्त्वात्मा सुगसीपाः

सन्नुच्छतः सन्नुःछादि समोऽहः स्यात्स्याद् । अथानुनासिकः पूर्वस्य तु वा पुंस्कपुकारणेशः पूः

र्वस्याननुनासिको वा स्यात् अननुनासिकात्परोऽनुस्वारः अनुनासिकं विहायपरोः पूर्वस्यात् परोन्

स्वारागमः स्यात् खरवसानयोर्विसर्जनीयः खरि अवसाने च पदांतस्य रेफस्य तु विसर्गः संपुंका

नोसांवक्तव्यः संस्कर्ता संस्कर्त्ता पुमः खय्यम्परे अम्परे खयि पुंशब्दस्य रुः पुंस्कोकिलः पुं

स्कोकिलः नश्छव्यप्रशान् अम्परे छवि नकारांतस्य पदस्य रुः स्यात् न तु प्रशाम्शब्दस्य विसः

र्जनीयस्य सः विसर्जनीयस्य सः स्यात् खरि शार्ङ्गिंश्छिंधि शार्ङ्गिंश्छिंधि चक्रिंस्त्रायस्व चक्रिं २८

स्त्रायस्व अप्रशान् किं प्रशान्तनोति पदस्येति किं हंति नृन्पे नॄन्पित्यस्य रुः वा स्यात्पकारे कुप्पो

कुःपौच कवर्गे पवर्गे च विसर्जनीयस्य क्रमात् जिह्वामूलीयोपध्मानीयो वा स्तः वादि समे नॄःप

हि नॄंःपाहि नॄंःपाहि नॄन्पाहि काना स्रेडिते कान्नकारस्य रुः स्यादाम्रेडिते परे ॥ नस्य परमा

म्रेडिते द्विरुक्तस्य परं रूपमाम्रेडितं स्यात् कांस्कान् कांस्कान् छेच ह्रस्वस्य छे तुक स्यात् । आ

नॄःपाहि।

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ल॰ ङ्मोऽच्च नक स्याच्छे शश्छोऽटयाति माच्छिरत्न दीर्घान्त नकुच्छे ङ्णौ च्छति ड्डच्छति पदान्ताद्वा दीर्घात्प
कौ॰ दान्ताच्छे तुग्वा लक्ष्मीच्छाया लक्ष्मीछाया इति हल्सन्धिः विसर्जनीयस्य सः खरि विसर्जनीयस्य सः शर्परे
प वि विसर्जनीयः शर्परे खरि विसर्गस्य विसर्गः न तु सत् कः त्सरुः घनाघनः क्षोभणः वा शरि शरि विस
र्गस्य विसर्गो वा हरिः शेते हरिश्शेते इति विसर्गसंधिः ससजुषो रुः पदान्तस्य सस्य सजुषश्च रुः स्यात् शिवस् अ
र्च्य इति स्थिते ससजुषो रुः पदान्तस्य सस्य सजुषः रुः स्यात् अतो रोरप्लुतादप्लुते अप्लुतादतः पर
स्य रोरुः स्यादप्लुतेऽति शिवोऽर्च्यः हशि च अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्याद्धशि शिवो वन्द्यः भोभगोअघो
अपूर्वस्य योऽशि एतत्पूर्वस्य रोर्यादेशोऽशि परे देवा इह देवायिह भोस् भगोस् अघोस् इति सान्ता
निपाताः तेषां रुत्वे यत्वे च कृते व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य पदान्तयोर्वयोर्लघूच्चारणौ
रो वैकल्पिको लोपः यस्योच्चारणे जिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानां शैथिल्यं स लघूच्चारणः ओतो गार्ग्यस्य गे
कारान्तस्य पदान्तस्य लघुप्रयत्नस्य यस्य लोपः भो अच्युत लघुप्रयत्नपक्षे भोयच्युत पदान्तस्य
किं गोयम् हलि सर्वेषां भोभगोअघोअपूर्वस्य यस्य लोपः स्याद्धलि भो देवाः भगोनमस्ते अघो
याहि देवानम्याः रोऽसुपि अह्नो रेफादेशो न तु सुपि अहरहः अहर्गणः रो रि रेफस्य रेफे लोपः
स्यात् ढ्रलोपे पूर्वस्याणो दीर्घोऽणः ढरेफयोर्लोपनिमित्तयोः पूर्वस्याणो दीर्घः पुनारमते रोगाः
अग्नीः किरिन्ध्रः हृतः मनस् रथ इत्यत्र रुत्वे कृते हशि चेत्युत्वे रोरीति लोपे प्राप्ते विप्रतिषे

पेपरेकार्यं तन्त्यवल विरोपे परे कार्यं स्यात् इति लोपे प्राप्ते पूर्वत्रासिद्धमिति रोर्लोपस्यासिद्धत्वात्त्वमे
व मेनाबध्यः एतत्तदोः सुलोपोकोरनञ्समासे हलि अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपो हलि :
नञ्समासेन एष विष्णुः स शंभुः अक किं एषको रुद्रः अनञ्समासे किं असः शिवः अनेषः शिवः ह
लि किं एषोत्र सोचि लोपे चेत्पादपूरणम् सस्य सोर्लोपः स्यादचि पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्येत
समासाविष्ट्रिभृति सैष दाशरथी रामः ॥ ॥ इति स्वादिसंधि ॥ ओं नमो नारायणाय ॥ अर्थ
वदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकं धातुं प्रत्ययं प्रत्ययांतं च वर्जयित्वार्थवच्छब्दस्वरूपं प्रातिपदिकसंज्ञं ।
स्यात् कृत्तद्धितसमासाश्च कृत्तद्धितांतौ समासाश्च तथा स्युः स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यां
भ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसांङ्योस्सुप् स्वौजस् इति प्रथमा अम् औट् शस् इति द्वितीया टाभ्यांभिस्
इति तृतीया ङेभ्यांभ्यस् इति चतुर्थी ङसिभ्यांभ्यस् इति पंचमी ङसोसाम् इति षष्ठी ङ्योस्
सुप् इति सप्तमी ङ्याप्प्रातिपदिकात् ङ्यंतादाबंतात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः सुप :
स्तस्त्रीणि त्रीणि वचनान्येकश एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि स्युः द्व्येकयोर्द्विवच :
नैकवचने द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः विरामोऽवसानं वर्णानामभावोऽवसानं स्यात् खरवसानयोर्विसर्गो राम :
स्सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते
प्रथमयोः पूर्वसवर्णः दीर्घ एकादेशः इति प्राप्ते नादिचि आदिचि न पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः

पूर्वसवर्णः १ प्रथमाद्वितीयो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ओं श्रीगणेशाय नमः

ल॰ कौ॰ ६

बहुत्वे एतत्स्यात्

वृद्धिरेचि रामौ बहुषु बहुवचनं चुटू प्रत्ययाद्यौ चुटू इतौ स्तः विभक्तिश्च सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः

त न विभक्तौ तुस्माः विभक्तिस्थास्तवर्गसकारमकारा इतो न स्युरिति सस्य नेत्वं रामाः एकवचनं सम्बु(

द्धिः संबोधने प्रथमाया एकवचनं संबुद्धिः यस्मात् प्रत्ययविधिः तदादि प्रत्ययेऽङ्गं यः प्रत्ययो यस्मा

त् क्रियते तदादिशब्दस्वरूपं तस्मिन्नंगं स्यात् एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः एङन्तात् ह्रस्वान्ताच्चांगाद्धल्लुप्यते

संबुद्धेश्चेत् हे राम हे रामौ हे रामाः अमि पूर्वः अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः रामं रामौ

लशक्वतद्धिते तद्धितवर्जप्रत्ययाद्या लशकवर्गाः इतः स्युः तस्माच्छसो नः पुंसि पूर्वसवर्णदीर्घात्

परो यः शस् तस्य सस्य नः स्यात् पुंसि रषाभ्यां नो णः समानपदे अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि अट्कवर्ग ङम

पवर्ग आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां परस्य नस्य णः स्यादिति प्राप्ते पद

न्तस्य नेत्वं णत्वं रामान् टाङसिङसामिनात्स्याः अदन्तात् टादीनामिनादयः स्युः णत्वं रामेण

सुपि च यञादौ सुप्यतोऽङ्गस्य दीर्घः रामाभ्यां अतो भिस ऐस् अकारान्तादङ्गाद्भिस ऐस् स्यात् अने

काल्शित्सर्वस्य रामैः ङेर्यः अतोऽङ्गात्परस्य ङेर्यादेशः स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ आदेशः स्थानिव

त्स्यात् न तु अलाश्रयविधौ वर्णमात्राश्रितो विधिरल्विधिरिति स्थानिवत्त्वात्सुपि चेति दीर्घः रामाय

रामाभ्यां बहुवचने झल्येत् झलादौ बहुवचने सुप्यतोऽङ्गस्यैकारः रामेभ्यः वाऽवसाने अवसाने झ

लां चरो वा स्युः रामात् रामाद् रामाभ्यां रामेभ्यः रामस्य ओसि च अतोऽङ्गस्यैकारः रामयोः ह्रस्वनद्या ६

6

संबोधने घो
त नाप्ये हे
शब्दः प्राकृ
त्ये युज्यते

ॐ श्री

सर्वादीनि श
ब्दस्वरूपाणि
सर्वनामसंज्ञा
नि स्युः ५

पो नुट् ह्रस्वांतान्नद्यंतादाबंतात्परस्यामो नुडागमः स्यात् नामि: अजंतांगस्य दीर्घः स्यान्नामि रा
माणां रामे रामयोः एत्वे कृते आदेशप्रत्यययोः इण्कुभ्यां परस्यापदांतस्यादेशस्य प्र
त्ययावयवस्य सस्य मूर्धन्यादेशः स्यात् ईषद्विवृतस्य सस्य तादृश एव षः रामेषु एवं कृष्णमुकुन्दा
दयः सर्वादीनि सर्वनामानि सर्व विश्व उभ उभय इतर इतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व ने
म सम सिम पूर्व परावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां स्वमज्ञातिधनाख्यायां
अंतरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः त्यद् तद् यद् एतद् [illegible] एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद्
अस्मद् भवतु किं जसः शी अदंतात्सर्वनाम्नो जसः शीः अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः सर्वे सर्वनाम्नः
स्मै अतः सर्वनाम्नो ङेः स्मै सर्वस्मै ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ अतः सर्वनाम्नः एतयोरेतौ स्तः सर्व —
स्मात् आमि सर्वनाम्नः सुट् अवर्णांतात्सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुडागमः स्यात् एत्वे कृते सर्वे
षां सर्वस्मिन् शेषं रामवत् एवं विश्वादयोऽप्यदंताः उभशब्दो नित्यं द्विवचनांतः उभौ २ उभाभ्यां १
उभयोः २ तस्येह पाठोऽकजर्थः डतरडतमौ प्रत्ययौ प्रत्ययग्रहणे तदंतग्रहणमिति त
दंतग्रहः नेमेत्यर्धे समः सर्वपर्यायः तुल्यपर्यायस्तु नेह यथासूत्रे समानामिति ज्ञापकात्
पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां एषां व्यवस्थायामसंज्ञायां स
र्वनामसंज्ञा गणपाठात्सर्वत्र या प्राप्ता सा जसि वा पूर्वे वा पूर्वाः स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमो

मजी रा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

लं॰ कौ॰ ७

अवस्था व्यवस्थायां किं दक्षिणा गायकाः कुशला इत्यर्थः असंज्ञायां किं उत्तराः कुरवाः स्वमज्ञा-
तिधनाख्यायां ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य प्राग्वत्संज्ञा जसि वा स्वे स्वाः आत्मीयाः आत्मन इत्य-
र्थः ज्ञातिधनवाचिनः तु स्वाः ज्ञातयोऽर्था वा अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः वाससि परिधानीये चार्थे
अन्तरशब्दस्य प्राग्वत्संज्ञा जसि वा अन्तरे अन्तराः वा गृहाः बाह्या इत्यर्थः अन्तरे अन्तराः वा शाटकाः
परिधानीया इत्यर्थः पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा पूर्वस्मात् पूर्वात्
पूर्वस्मिन् पूर्वे एवं परादीनामपि शेषं सर्ववत् तीयस्य ङित्सु वा द्वितीयस्मै द्वितीयायेत्यादि
जराया एवं तृतीयः निर्जरः जरसन्यतरस्यां जरया जरसा जरादौ विभक्तौ पदांगाधिकारे तस्य तन्
दंतस्य च ग्रहणे निर्दिश्यमानस्यादेशा भवंति निर्जरसौ निर्जरसः इत्यादि पक्षे हलादौ च रामव-
त् विश्वपः दीर्घाज्जसि च दीर्घाज्जसि इचि च परे पूर्वसवर्णदीर्घो न विश्वपौ विश्वपाः सुडन
पुंसकस्य स्वादि पंचवचनानि सर्वनामस्थानसंज्ञानि स्युः अक्लीबस्य स्वादिषु सर्वनामस्था-
ने कप्रत्ययावधिषु सर्वनामस्थानेषु परेषु पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् यचि भं यकारादिष्वजादि-
दि स्था षु स्वा[illegible] असर्वनामस्थानेषु परतः पूर्वं भसंज्ञं स्यात् आ कडारादेका संज्ञा इत ऊर्ध्वं कडाराः
कर्मधारय इत्यतः प्रागेकस्यैकैव संज्ञा ज्ञेया या पराऽनवकाशा च आतो धातोः आकारान्तो-
या धातुः तदन्तस्य भस्यांगस्य लोपः अलोन्त्यस्य विश्वपः विश्वपाभ्यामित्यादि एवं शं- १

एधमादयः धातोर्विहितान् हरिः हरी जसि च ह्रस्वान्तस्य गुणः हरयः ह्रस्वस्य गुणः से
हे हरे हरिं हरी हरीन् शेषो घ्यसखि शेष इति स्पष्टार्थं ह्रस्वौ याविदुतौ तदंतं स
वर्जं खि [illegible] घिसंज्ञं स्यात् आङो नास्त्रियां घेः परस्याङो नास्यादस्त्रियां आङिति टासंज्ञाह
रिणा हरिभ्यां हरिभिः घेर्ङिति घिसंज्ञकस्य ङिति सुपि गुणः स्यात् हरये हरिभ्यां गुणे
कृते ङसिङसोश्च एङो ङसिङसोरति पूर्वरूपमेकादेशः हरेः हर्योः हरीणां अच्च घेः
इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेरौत् घेरत् हरौ हरिषु एवं कव्यादयः अनङ् सौ सख्युरंगस्यानङादेशो
ला ऽसंबुद्धौ सौ अलोंत्यस्य उपधा सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ नान्तस्योपधाया दीर्घः संबुद्धौ
सर्वनामस्थाने अपृक्त एकाल्प्रत्ययः हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् हलन्तात्परं दी
र्घौ यौ ङ्यापौ तदन्ताच्च परं सुतिसीत्येतदपृक्तं हल्लुप्यते प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं प्रत्यये कं
लुप्तेऽपि तदाश्रितं कार्यं स्यात् नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य प्रातिपदिकसंज्ञं यत्पदं तदन्तस्य न
स्य लोपः स्यात् सखा सख्युरसंबुद्धौ सख्युरंगात्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णिद्वत्
अचो ञ्णिति अंजन्तस्य [illegible] वृद्धिः ञिति णिति सखायौ हे सखे सखायः सखायं स
खीन् सख्या सख्ये ख्यत्यात्परस्य खितिशीतीभ्यां खीतीशब्दाभ्यां कृतयणादेशाभ्यां प
रस्य ङसिङसोरत उः सख्युः २ औत् इतः परस्य ङेरौत् सख्यौ शेषं हरिवत् पतिः समास एव

ग ३ त

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

प्रत्ययस्यं ३+ पृ नित्य बहु।

ल: सं: ८

विंशतः पञ्चापत्येयगुः २ पञ्चा शेषं हरिवत् समासेत्वभूपतये कतिर्बहुवचनान्तः किमादि।
भ्यो डतिप्रत्ययः बहुगणवतु डतिसंख्या डतिच डत्यन्ता संख्या षट्संज्ञा स्यात् षड्भ्यो लुक् जस्श
सोर्लुक् स्थलुपः लुक् स्थलुप्यादेः कृतं प्रत्ययादर्शनं लुमारेनन्संज्ञं स्यात् जसि च ति गुणे प्राप्ते न
लुमता गस्य लुमता शोहनलभनत्रिमित्ररमंगकार्यं स्यात् कति २ कतिभिः कतिभ्यः २ कती
नां कतिषु शेषं पूर्ववत् षट्संज्ञा त्रिषु सरूपाः त्रिशब्दो नित्यबहुवचनान्तः त्रयः त्रीन् त्रि
भिः त्रिभ्यः २ त्रेस्त्रयः आमि त्रयाणां त्रिषु गौणत्वेपि प्रियत्रयाणां स्वरादीनामः एषाम्
स्यादिभक्तौ द्विपर्यन्तानामेव द्विः द्वौ २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २ पा निलोकमिति पपीस्त्वर्यः पपी
पप्यौ पप्यः पप्याः पप्या पपी पप्योः पपीषु बहुः श्रेयसी यस्य स बहुश्रेयसी पुं स्त्र्या
ख्यौ नदी ईदूदन्तौ नित्यस्त्रीलिंगौ नदीसंज्ञौ स्तः प्रथमलिंगग्रहणं च पूर्वं स्त्र्याख्यस्यापसर्ज
नत्वेपि नदीत्ववक्तव्यं अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः संबुद्धौ हे बहुश्रेयसि स्त्र्येणनद्याः नद्यन्ता
न्नद्याः परेषां ङितामाडागमः स्यात् आटश्च आटोचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् बहुश्रेयस्यै।
बहुश्रेयस्याः २ बहुश्रेयसीनां ङेराम्नद्याम्नीभ्यः आम्बनाम्नयन्ताच्छीशब्दाच्चाम्नरस्य ङेराम् स्या
त् बहुश्रेयस्यां शेषं पपीवत् अतिलक्ष्मीः शेषं बहुश्रेयसीवत् प्रधीः अचिश्नुधातुभ्रुवां
य्वोरियुवङौ वक्तौ श्नुप्रत्ययान्तस्य धातोरिवर्णोवर्णान्तस्य भ्रूशब्दस्य चेयङुवङौ स्तः प्रजादेशप्र ८

श्नु त डोंगप्ये

प्रादनिर्देशोपलक्षणं न वर्णनिर्देशो बहु वचनमत्र

डौ तु त्रकः सवर्णादि पृ+ यणि ता

ताविधानप्रस्याद पृ+

गतिश्च प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः

परत्रिप्राप्ते पूर्वेनैकाचो संयोगपूर्वस्य धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति यश्च वर्णस्तदंतो यो धातुः
तदंतस्यानेकाचोंऽगस्य यण् अजादौ सुपि परे प्रध्यौ प्रध्यः प्रध्यः सुधियः शेषं प्रधीवत् एवं ग्रा
मण्यः नेतृग्रामण्यां गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते शुद्धधियौ सुधियः इत्यादि स्त्रीवत् नमः सुधियेः एतयो
मिच्छतीति सखीः सख्युः २ सुतमिच्छतीति सुती सुत्युः २ शेषं प्रधीवत् शंभुर्हरिवत् रवीः सुधियः २
एवं भान्वादयः तृज्वत्क्रोष्टुः असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने च परे क्रोष्टुशब्दस्य तृजंतेन सहास्य सुधियो ॥२
क्रोष्टुशब्दो नानामुपसर्जनस्य संज्ञाचार्त्वात् स्यात् असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे ऋतन्तस्य उनः उपधाया दीर्घः
तृजेन्तस्य शास्त्रगुणः उपधाया दीर्घः असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च क्रोष्टा क्रो
ष्टारौ क्रोष्टारौ क्रोष्टारः क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टून् विभाषा तृतीयादिष्वचि अजादिषु तृतीयादि
षु क्रोष्टुर्वा तृज्वत् क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना क्रोष्ट्रे ऋत उत् ऋदंतात् ङसिङसोरतिपरे उकारः
कारादेशः स्यात् रपरत्वं रात्सस्य रेफात्संयोगान्तस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य क्रोष्टुः २ क्रोष्ट्रोः २
क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्रोः नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन क्रोष्टूनां क्रोष्टरि क्रोष्टौ क्रो
ष्टुषु परेहलादौ अभुवत् हूहूः हूहौ इत्यादि अनिचम् धातोः नदीकार्यविशेषः अनिचमः
हे अनिचम् अनिचमौ अनिचमः अनिचमूना अनिचमां एवलमः गमुपि धात्ववयवस
योगपूर्वो न भवति यउवर्णः तदंतो यो धातुः तदंतस्यानेकाचोंऽगस्य यण् स्यात् अचि सुपि।
पूर्वमपि परं बाधते इति पूर्वविप्रतिषेधः ८

क्रोष्टुः इनस्य क्रोष्टुपर्यंक त्र्यचस्तम्यः ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोः ऋदंतस्य गुणः ङौ
स्थाने च ५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ल: कौ: ९

9

खलप्वौ खलप्वः एवंसुल्वादयः स्वभूः स्वभुवौ स्वभुवः वर्षाभूः वर्षाभ्वश्च अस्य यण् स्यात् सुपि वर्षाभ्वावित्यादि हन्भूः हन्करपुनःपूर्वस्य भुवो यण्वक्तव्यः हन्भ्वौ एवं कारभूः पुनर्भूः धाता हे धातः धातारौ धातारः ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यं धातॄणां एवं नप्त्रादयः नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं तेनेह न पिता पितरौ पितरः पितरं पितरौ शेषं धातृवत् एवं जामात्रादयः ना नरौ नरः नृ च अस्य नामि वा दीर्घः स्यात् नृणां नॄणां गोतो णित् ओकाराद्विहितं सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात् गौः गावौ गावः औतोऽम्शसोः ओतोऽम्शसोरचि आकार एकादेशः स्यात् गां गावौ गाः गवा गवे गोः गोरित्यादि रायो हलि रैशब्दस्याकारादेशो हलि विभक्तौ राः रायौ रायः राये रायौ रायः राया राभ्यामित्यादि ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लौभ्यामित्यादि इत्यजन्ताः पुंलिङ्गाः रमा औङ आपः आबन्तादङ्गात्परस्यौङः शी स्यात् औङित्यौकारविभक्तेः संज्ञा रमे रमाः सम्बुद्धौ च आप एकारः सम्बुद्धौ हे रमे हे रमे हे रमाः आङि चापः आङि ओसि चाप एकारः स्यात् रमया रमाभ्यां रमाभिः याडापः आपः परस्य ङितो याडागमः स्यात् वृद्धिः रमायै रमाभ्यां रमयोः रमाणां रमायां रमासु एवं दुर्गाम्बिकादयः सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च आबन्तात्सर्वनाम्नो ङितः स्याट् स्यादापश्च ह्रस्वः सर्वस्यै सर्वस्याः २ सर्वस्यां शेषं रमावत् एवं विश्वादयः आबन्ताः विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ सर्वनामता वा उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै उत्तरपूर्वस्याः ... २

अजाद्यतष्टाप् ४ अजादीनामकारान्तस्य च वाच्यं यत् स्त्रीत्वं तत्र द्योत्ये टाप् स्यात्

प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम् इति लिङ्गबोधकमिदम्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

उत्तरस्याः पूर्वस्या अन्तरालेयादिक् सा नदीसंज्ञकाभ्यामिड् दस्याम्

उत्तरपूर्वा तस्यै उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै एवमन्यत्र तीयस्य ङित्सु वा संज्ञा द्वितीयस्यै द्वि
तीयायै एवं तृतीया अम्बार्थानां ह्रस्वः हे अम्ब हे अक्क हे अत्त हे अल्ल अम्बाद्यर्था यद्यडलकाः
तदन्तानां ह्रस्वो न हे अम्बाडे हे अम्बाले हे अम्बिके जरा जरसो जरस् इत्यादि एवं रमावत् गोपा
विश्वपावत् मतिः ङिति ह्रस्वश्च इयुङ्वङ्स्थानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिङ्गौ ईदूतौ ङ्
यौ इवर्णोवर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञौ लोऽ ङिति मत्यै मतये मत्याः मतेः २ आण्नद्याः
इदुद्भ्यां नदीसंज्ञकाभ्यां ङ्याबेकारान्ताभ्यां परस्य ङेः आमादेशः स्यात् मत्यां मतौ शेषं हरि
वत् एवं बुद्ध्यादयः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ स्त्रीलिङ्गयोरेतयोरेतौ स्तो विभक्तौ
अचि रऋतः तिसृचतस्रोः ऋतो रादेशः स्यात् अचि विभक्तौ गुणदीर्घोत्वानामपवादः तिस्रः २
तिसृभिः तिसृभ्यः २ आमि नुट् न तिसृचतसृ एतयोर्नामि न दीर्घः तिसृणां तिसृषु
द्वेरत्वे सति टाप् द्वे २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २ गौरी गौर्यौ गौर्यः हे गौरि एवं नद्यादयः ल
क्ष्मीः शेषं गौरीवत् एवं तन्त्रीतर्यादयः स्त्री हे स्त्रि स्त्रियौ स्त्रीशब्दस्य यङ् अजादौ प्रत्यये
स्त्रियौ वाम्शसोः स्त्रियं वा इयङ् आमि शसि च स्त्रियं स्त्रीः स्त्रियः स्त्रियै स्त्रियाः २ पर
त्वान्नुट् स्त्रीणां स्त्रीषु श्रीः श्रियौ श्रियः नेयुङ्वङ्स्थानावस्त्री इयुङ्वङोः स्थितिः
ययोस्तावीदूतौ नदीसंज्ञौ न स्तो न तु स्त्री हे श्रीः श्रिया श्रियै श्रिये श्रियाः श्रियः २

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ल: कौ: १

10

स्त्रियोः वामि इयङुवङ्स्थानौ स्त्र्याख्यौ यू आमि वा नदीसंज्ञौ नत्वस्त्री श्रियां श्रीणां श्रियि श्रियां धे
नुर्मतिवत् स्त्रियां च स्त्रीवाची क्रोष्टुः तृज्वद्रूपं लभते 'ऋन्नेभ्यो ङीप्' ऋदन्तेभ्यो नान्तेभ्यश्च स्त्रियां ङीप्
क्रोष्ट्री वधूः गौरीवत् भ्रूः श्रीवत् स्वयंभूः पुंवत् न षट्स्वस्रादिभ्यः ऋन्नेभ्यो ङीप् प्रत्ययो न स्यात् स्वसा तिस्रः
चतस्रः षट् ननान्दा दुहिता तथा याता मातेति सप्तैते स्वस्रादयः उदाहृताः स्वसा स्वसारौ माता पितृ
वत् शसि मातॄः द्यौर्गोवत् राः पुंवत् नौर्ग्लौवत् इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः 'स्वतोऽम्' स्वतोऽन्तात् क्ली
बात् सेरमोरम् स्यात् एङ्. ह्रस्वात् इति लोपः हे ज्ञान 'नपुंसकाच्च' क्लीबादौङः शी भसञ्ज्ञायां ये ।
लि च' ईकारोऽन्तो हिते च भसंज्ञे वर्णोऽवर्णो यो लोपः इत्यतो लोपे प्राप्ते शेडः शुभ्रा प्रतिषेधो वाच्यः ज्ञा
ने जश्शसोः शिः क्लीबाज्जश्शसोः शिः स्यात् 'शि सर्वनामस्थाने' नपुंसकस्य जलचः फले
नस्याजन्तस्य च क्लीबस्यान्ते स्यात् सर्वनामस्थाने भिरदो वा स्यात् नुमचामध्ये योऽन्त्यस्वरस्तस्मात् पर
स्तोमवौ वैधवो मित् स्यात् उपधादीर्घः ज्ञानानि पुनरपि तद्वत् शेषं पुंवत् एवं धनफलादयः अन्य
तरादिभ्यः पञ्चभ्यः एभ्यः क्लीबेभ्यः सेमोरद्देशः स्यात् डेः इति भस्य टेर्लोपः कतरत् कतरद् क
तरे कतराणि हे कतरत् हे कतरद् शेषं पुंवत् कतमत् इतरत् अन्यत् अन्यतरत् अन्यतमे
स्यात् अन्यतममित्येव एकतरान्निषेधः एकतरं ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य अजन्तस्ये — क्लीबस्य ह्रस्वः स्यात्
त्येव श्रीपं ज्ञानवत् स्वमोर्नपुंसकात् लुक् स्यात् वारि इकोऽचि विभक्तौ इगन्तस्य क्लीबस्य १

हलन्त ६

अमोऽमन्गा ह्रतां स्वमोर्नपुंसकादिति प्राप्तस्य लुको बाधनार्थम्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

अनिसरवी नि २

पीलुर्वृक्षः फलं पीलु पीलुने नतु पी
लवे वृन्ते निमित्तं पीलुत्वं तज्जन्यत्वं फ
ले प्र नं ५

सुमचि विभक्तौ वारिणी वारीणि ननु मतेनैतस्मान्नित्यात्येसमनुद्धिर्निमित्तो गुणः हेवारि हेवारे
वेरिं नीति गुणेप्राप्ते इहैयोत्वतत्त्वद्भावगुणेभावोनु सर्वे विशेनिषेधेन वारिणा वारिणोः २ वारिणे २२
नमचि रेनिनुद् वारीणां वारिणि हलादेशहरिवत् स्तीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य प्रह् केर्न
त्रिति मेके भाषितपुंस्कमिगंतं क्लीवं पुंवद्दा दादावचि सुनाय सुनादिने इत्यादि यन्निमित्त
मुपादाय पुंसि शाहः प्रवर्तते क्लीवहत्रिः नदेवस्याडक्तपुंस्कं नेदं ह्यते पीलुनेफलाय अत्र न
कथ्य पुंस्कवत् प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः दादावचि अस्त्रोपातः
अंगावयवेषुः सर्वनामस्थानपर[illegible]रित्यादि[illegible]परोयोगात् नस्याकारस्यलोपः दध्ना दध्ने
दध्नः दध्नोः दध्नां विभाषाङिश्योः अंगावयवोयोगात् नस्याकारस्यलोपोवाङिश्योः दध्नि दधनि
शेषंवारिवत् एवमस्थिसक्थि[illegible] सुधि सुधिनि सुधीनि हेसुधि हेसुधे पुक्तपुंस्कं पुंवद्वा
का सुधियाः सुधिना इत्यादि मधु मधुनी मधूनि हेमधु हेमधो एवमम्बुवस्तुः खलपु खलपुनी ख
लपूनि खलपुना खलपुनेत्यादि धातृ धातृणी धातॄणि हेधातः हेधातृ धातृणे धातॄणां धातृणा ए
वं ज्ञात्रादयः एचस्इगुस्वादेशे स्यादि परमानेत्युक्तेषु मध्ये पञ्चारकपदसमात् प्रद्यु प्रद्युनी
प्रद्यूनि प्रद्युनेत्यादि प्ररि प्ररिणी प्ररीणि प्ररिणा एकदेशविकृतमनन्यवत् इत्यजंताः
नपुंसकलिंगाः हलन्ताः हस्यढः स्यात् झलिपदांते च लिट् लिड् लिहौ लिहः लिड्भ्यां लिट्सु

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

५८.नौ

ल॰ लिट् लिड् दादेर्धातोर्घः कलि पदान्ते वा पदे शेदादेर्धातोः हस्य घः स्यात् एकाचो बशो भष् झषंत
कौ॰ स्ध्वोः धात्ववयवस्य एकाचो झषन्तस्य बशो भष् स्यात् सेध्वे पदान्ते च धुक् धुग् दुहौ दुहः
११ धुग्भ्यां धुक्षु वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहां एषां हस्य वा घः कलि पदान्ते च ध्रुक् ध्रुग् ध्रुट् ध्रुड् द्रुहौ द्रुहः ध्रु
ग्भ्यां ध्रुड्भ्यां ध्रुक्षु एवं मुहः धात्वादेः षः सः स्नुक् स्नुग् स्नुट् स्नुड् एवं स्निहः इग्यणः।
संप्रसारणं यणः स्थाने प्रयुज्यमानो यः इक् स संप्रसारणसंज्ञः स्यात् वाह ऊठ् भस्य वाहः
संप्रसारणमूठ् संप्रसारणाच्च संप्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः वृद्धिः विश्वौहः इत्यादि
चतुरनडुहोरामुदात्तः अनयोराम् स्यात् सर्वनामस्थाने सर्वोपधातः सावनडुहः अस्य नुम् स्या
२ त्सौ अनड्वान् अम्संबुद्धौ चतुरनडुहो हे अनड्वन् अनड्वाहौ अनडुहः अनडुहः वसुस्रंसुध्व
स्वनडुहां दः सान्तवस्वन्तस्य स्रंसादेश्च दः स्यात् पदान्ते अनडुद्भ्यामित्यादि पदान्ते किं स्रस्तं ध्वस्तं
सहेः साडः सः साड्रूपस्य सहेः सस्य मूर्धन्यादेशः तुराषाट् तुरासाहौ तुराषाड्भ्यामित्यादि दि
व औत् दिव इति प्रातिपदिकस्यौत् स्यात् सौ सुद्यौः सुदिवौ सुदिवः दिव उत् पदान्ते सुद्युभ्या
मित्यादि चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः २ षट्चतुर्भ्यश्च एभ्य आमो नुडागमः रषाभ्यां
नो णः समानपदे चतुर्णाम् रोः सुपि रोरेव विसर्गः सुपि चतुर्षु मो नो धातोः पदान्ते प्रशा
न् किमः कः विभक्तौ कः कौ के इत्यादि सर्ववत् इदमो मः सौ त्यदाद्यत्वापवादः इदोय् पुंसि ११

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

इदमष्टेरत् । इसिसौ अयं त्वरायते अनेनागुणे अपदान्तादगुणेपरतः पररूपमेकादेशः इ
म इदमोऽरश्ममःस्मात् विभक्ताविमौ इमे इमादेः संबोधनं नास्तीत्युत्सर्गः अनाप्यकः अकका
२ रस्य इदेरश्च अपि विभक्तौ अपि अधिनिषत्याहारः अनेन हलि लोपः अककारस्य इदम इदो लोपस्था
पित्वलादौ नानर्थकेऽलोन्त्यविधिरनभ्यासविकारे आभ्यां नवदेकस्मिन् एकस्मिन् क्रियमाणे का
र्ये आदादिवद्भवति इवस्मात् सुपि चेति दीर्घः आभ्यां नेदमदसोरकोः अककारयोरिदमदसोर्भिस
ऐस् न एभिः अस्मै एभ्यः २ अस्मात् अस्य अनयोः २ एषां अस्मिन् एषु द्वितीयाटौस्स्वेनः ।
इदमेतदोरन्वादेशे किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः :
यथानेन व्याकरणमधीतं एनं छन्दोऽध्यापयेति अनयोः पवित्रं कुलं एनयोः प्रभूतं स्वमिति
एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः राजा नङि. सम्बुद्धौ नस्य लोपो न ङौ सम्बुद्धौ च हे राजन् नपु
नरपदे प्रतिषेधः अल्लनिषेधः राजानौ राजानः राजानं राज्ञोऽल्लोपः राज्ञः राजभ्यां यज्वा यज्वानौ १
यज्वानः न संयोगाद्वमन्तात् वमान्तसंयोगादनोऽकारस्य लोपो न यज्वनः यज्वभ्यां ब्रह्मा ब्रह्म
णः ब्रह्मणा इन्हन्पूषार्यम्णां शौ । एषां शावेवोपधादीर्घः सौ च इन्नादीनामुपधादीर्घः सिद्ध
त्वात् सौ वृत्रहा देवमहन् एकाजुत्तरपदे णः एकाच् उत्तरपदं यस्य तस्मिन्समासे पूर्वपदस्थान्नि
मित्तात्परस्य प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिस्थनस्य णः वृत्रहणौ वृत्रहणः हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु घ्निति
स्य

गिा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ल॰
कौ॰ नु
१२
12

निमग्नत्वेनेव परे हंते हंसस्य ऊन्वं चात्रचः इत्यादि प्रवेशार्हीन् पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् पृषन् मघवा बहुलं
मघवन्शब्दस्य वा तृ इत्यन्तादेशः ऋ इत् नान्नुकं पश्चाच्च मने त्वं उगिदचां सर्वनामस्थाने चाधातोः अ
धातोरुगितो नानुलोपितोः च नेनुकं स्यात् सर्वनामस्थाने संयोगान्तलोपः स्यात् सिद्धत्वात् न लोपो न
मघवान् मघवन्तौ मघवन्तः मघवन्तं मघवन्तौ मघवतः इत्यादि तृत्वाभावे राजवत् श्व
युवमघोनामतद्धिते श्वन्नन्तानां भसंज्ञानां एषामतद्धिते संप्रसारणं स्यात् मघोनः मघवभ्यां
एवं श्वन् युवन् न संप्रसारणे संप्रसारणं संप्रसारणपरतः संप्रसारणं न स्यात् यूनः युवभ्यां इत्या
दि अर्वा हे अर्वन् अर्वणस्त्रसावनञः नञा रहितस्यार्वन्नित्यस्याङ्गस्य तृ इत्यन्तादेशो न तु सौ अर्वन्तौ
अर्वन्तः अर्वद्भ्यामित्यादि अनञः किं अनर्वा पथिमथ्यृभुक्षामात् सौ इतोऽत्सर्वनामस्थाने प
थ्यादेः थो न्थः पथिमथोस्थस्य न्थादेशः सर्वनामस्थाने पन्थाः पन्थानौ भस्य टेर्लोपः भस्य पथ्या
देष्टिलोपः पथः पथा पथिभ्यः एवं मन्थाः ऋभुक्षाः ष्णान्ता षट् षान्ता नान्ता च संख्या षट्संज्ञा
स्यात् पंच पंच पंचभिः पंचभ्यः नृ इ नोपधायाः नान्तस्योपधाया दीर्घो नामि पंचानां पंचसु
अष्टन आ विभक्तौ हलादौ वा स्यात् अष्टाभ्यः औश अष्टाभ्य औशः कृताकारादष्टनो जस्शसोरौश् अष्टभ्यः इति
वक्तव्ये कृतात्वनिर्देशो जस्शसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति अष्टौ २ अष्टाभिः अष्टाभ्यः २ अ
ष्टानां अष्टासु आत्वाभावे अष्टपंचवत् ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुञ्चां च ऋत्विक्
१२

वेकाल्यीकं चेदम ष्टन आत्वम् अष्टनो दीर्घादिति सूत्रे दीर्घग्रहणाज्ज्ञापकात् २४

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सत्रुः स्यपुण परेषु जिगन्वोः केवलयोर्ग्रहणे तेलोपाभावश्च निपात्यते कनाविनौ क्रूरनिई अत्र
धात्वधिकारे तिङ्भिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः वेरपृक्तस्य लोपः क्विन्प्रत्ययस्य कुः क्विन्प्रत्ययो यस्मात्
तस्य कवर्गोऽन्तादेशः पदान्ते ऋत्विक् ऋत्विजौ ऋत्विजौ ऋत्विजः ऋत्विग्भ्यां युजेरसमासे
युजेः सर्वनामस्थाने नुम् स्यात् असमासे संयोगान्तस्य लोपः संयोगान्तस्य लोपः ञनेनस्य ङः युङ् युञ्जौ
युञ्जः युग्भ्यां चोः कुः चवर्गस्य कवर्गः स्यात् झलि पदान्ते सयुक् सयुजौ सयुग्भ्यां खन् खञ्जौ
खञ्ज्भ्यां व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः एषां च्छशान्तयोश्च षः स्यात् झलि पदान्ते च ज
श्लाघ्यवर्गे राट् राड् राजौ राड्भ्यां एवं विभ्राट् देवेट् विश्वसृट् परौ व्रजेः षः पदान्ते परावुपपदे व्रजेः
क्विप् स्यात् दीर्घश्च पदान्ते षत्वमपि परिव्राट् परिव्राजौ विश्वस्य वसुराटोः विश्वस्य दीर्घः व
सौ राटि च परे राडिति पदान्ते लक्षणार्थं विश्वाराट् विश्वाराड् विश्वराजौ विश्वराड्भ्यां स्कोः संयोगा
द्योरन्ते च पदान्ते झलि च यः संयोगः तदाद्योः सकारककारयोर्लोपः भृट् भ्रस्ज्भ्यस्तनशः वा
लोऽन्त्यस्य झलि श्निशस्य ञः भृज्जौ भृड्भ्यां त्यदादीनामः त्यदादीनां झलि प्रत्यये ... त्यदादीनामः
तानांतदोरनन्त्ययोः सस्यान् सौ सः त्यौ त्ये स्यः सौ ते यः यौ ये एष एतौ एते ङेः प्रथमयोरम् ३
ष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङेः स्यैतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चामादेशः त्वाहौ सौ अनयोर्मपर्यन्तस्य त्वा
हादेशौ स्तः सौ शेषे लोपः एतयोरपि लोपः त्वं अहं युवावौ द्विवचने त्वमौ अनयोर्मपर्यं

ल॰
कौ॰
३
13

तस्मान्ताल्लोदेशोनात्सःऐन्वा शेषेलोपः एतयोष्टिलोपः त्वं अहं युवावौ द्विवचने द्वयोरुक्तावनयोर्मपर्यंत
स्य युवावौ स्तो विभक्तौ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायां औङ्यनयोरात्वं लोके युवां आवां यूयवयौ जसि अ
नयोर्मपर्यंतस्य यूयं वयं त्वमावेकवचने एकस्योक्तावनयोर्मपर्यंतस्य त्वमौ स्तः द्वितीयायां च अन
योरात् त्वाम् माम् शसोनः आभ्यां शसो नः स्यात् अमोऽपवादः आदेःपरस्य संयोगांतस्य लोपः यु
ष्मान् अस्मान् योचि अनयोर्यकारादेशोनादेशेऽजादौ त्वया मया युष्मदस्मदोरनादेशे अनयोरात्स्या
त् हलादौ आवाभ्यां युवाभ्यां युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यमह्यौ ङयि अनयोर्मपर्यंतस्य टिलोपः
तुभ्यं मह्यं [illegible] भ्यसोऽभ्यं आभ्यां परस्य युष्मभ्यं अस्मभ्यं एकवचनस्य आभ्यां ङसेरत् त्वत् मत्
पंचम्या अत् आभ्यां परस्य पंचम्या भ्यसोऽत् युष्मत् अस्मत् तवममौ ङसि अनयोर्मपर्यंतस्य युष्म
दस्मद्भ्यां ङसोऽश् स्यात् तव मम युवयोः आवयोः साम आकं आभ्यां परस्य साम आकं युष्माकं ।
आभ्यां परस्य साम आकं युष्माकं अस्माकं त्वयि मयि युष्मासु अस्मासु युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थी
द्वितीयास्थयोर्वान्नावौ पदात्परयोरपादादौ स्थितयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वान्नावित्यादेशौ स्तः
बहुवचनस्य वस्नसौ उक्तविधयोरेवानयोः षष्ठ्यादिबहुवचनांतयोः वस्नसौ स्तः तेमयावेक
वचनस्य उक्तविधयोरनयोः षष्ठीचतुर्थ्येकवचनांतयोस्तेमयावेतौ स्तः त्वामौ द्वितीयायाः द्वितीये
कवचनांतयोः त्वामा एतौ स्तः श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेपि शर्म सः स्वामी ते मेपि स हरिः १३

पातुवामपिनौविभुः सुखंवांनौददात्वीशः पतिर्वामपिनौहरिः सोव्याद्वोनः शिवंवोनोदद्यात्सेव्यो
त्रवःसनः एकवाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः एकतिङ्वाक्यं तेनेह न ओदनं पच तव भविष्यति ए
तेवांनावादयआदेशा अनन्वादेशे वा वक्तव्याः अन्वादेशे तु नित्यं स्युः धाता ते भक्तोस्ति धाता त
व भक्तोस्तीति वा तस्मै ते नमइत्येव सुपात् सुपादौ सुपादः पादः पत् पाच्छब्दांतेपदेतंभनदवय
वस्य पच्छब्दस्य पदादेशः सुपदः सुपाद्भ्यां अग्निमत् अग्निमथौ अग्निमथः अग्निमद्भ्यां । अनिदि
तां हल उपधायाः क्ङिति हलन्तानां नाम्नामनिदितामं॰गानामुपधाया नस्य लोपः किति ङिति
नुम् संयोगांतस्य लोपः नस्य ङत्वे तत्र प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः अचः लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याकारस्य
लोपः चौ लुप्ताकारनकारादञ्चतेश्चौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः प्राचः प्राग्भ्यां प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रतीचः
प्रत्यग्भ्यां उदङ् उदञ्चौ उदइत् उच्छब्दात्परस्य लुप्तनकारांचतेर्भस्याकारस्य ईत् उदीचः उदग्
भ्यां समः सम्मि वा प्रत्ययांतेञ्चतौ सम्यङ् सम्यञ्चौ समीचः सम्यग्भ्यां सहस्य सध्रिः तथा
सध्र्यङ् तिरसस्तिर्यलोपः लुप्ताकारेंचतौ वा प्रत्ययांते तिरसस्तिर्यादेशः तिर्यङ् तिर्यञ्चौ ति
रश्चः तिर्यग्भ्यां नाञ्चेः पूजायां पूजार्थस्याञ्चतेरुपधाया नस्य लोपो न प्राङ् प्राञ्चौ नलोपा
भावात् लोपे न प्राञ्चः प्राङ्भ्यां प्राङ्क्षु एवं पूजार्थे क्रुञ्चादयः क्रुङ् क्रुञ्चौ क्रुञ्चः क्रुङ्भ्यां पयो
मुक् पयोमुचौ पयोमुचः पयोमुग्भ्यां दृगित्वान्नुम् सांतमहतःसंयोगस्य महतस्संयोगांतका

संतसंयोगस्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

न्तं
कौ
१५

रन्तस्यानि उपधाया दीर्घो संबुद्धौ सर्वनामस्थाने महान् महान्तौ महान्तः हे महन् महतः महता
महद्भ्यां धात्वसंतस्य चाधातोः अत्वन्तस्योपधाया दीर्घो धातुभिन्नासंतस्य चासंबुद्धौ सौ धीमान् धी
मन्तौ हे धीमन् प्रासादो महत्त्वेन भाले तुल्ये उत्वसामर्थ्यादस्यापि दीर्घलोपः भवान् भवन्तौ शा
त्रन्तस्य भवत् उभे अभ्यस्तं षाष्ठद्वित्वप्रकरणे ये द्विविहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः नाभ्यस्ता
च्छतुः अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम् न ददत् ददतौ जक्षित्यादयः षट् धातवो ये जक्षितिस्सप्तमय
न्तेऽभ्यस्तसंज्ञाः स्युः जक्षत् जक्षतौ एवं जाग्रत् दरिद्रत् शासत् चकासत् दीध्यत् वेव्यत् गुप्
गुपौ गुपः स्वरादिषु हस्वान्तानां चैकेषां स्वरादिषु परेषु महान्नाम्नो हृस्वः कत्रुवा
त् क्विन् प्रासर्वनाम्नः हगहशावन्तुषु ताहक् ताहशौ ताहग्भ्यां अन्यत्रापि जौत्वचर्त्वे विट् वि
ड्विषौ विड्भ्यां नशेर्वा नशेः कवर्गो वा देशावापदान्ते नक् नग् नट् नड् नशौ नशः नग्भ्यां
नड्भ्यां स्पृशोऽनुदके क्विन् अनुदके सप्तम्युपपदे स्पृशेः क्विन् स्यात् घृतस्पृक् घृतस्पृशौ।
घृतस्पृशः दधृक् दधृषौ दधृग्भ्यां रत्नमुट् रत्नमुषौ रत्नमुड्भ्यां षट् षड्भिः षड्भ्यः षण्णां
षट्सु रुत्वं प्रति षत्वस्यासिद्धत्वान्ससजुषोरिति रुत्वं वोरुपधाया दीर्घ इकः रेफवान्तस्य धा
तोरुपधाया इको दीर्घः पदान्ते पिपठीः पिपठिषौ पिपठीर्भ्यां नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि।
एतैः प्रत्येकं व्यवधानेऽपि इण्कुभ्यां परस्य सस्य मूर्धन्यः पुंसेन प्रत्येकस्य पः पिपठीष्षु चिकीः १५

५ २

पिपठीः षु १

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

चिकीर्षौ चिकीर्षः विद्वान् विद्वांसौ हे विद्वन् वसोः संप्रसारणं स्यात् विदुषः वसुस्रंसुध्वं
स्विति रः विद्वद्भ्यां पुंसोऽसुङ् सर्वनामस्थाने पुमान् हे पुमान् पुमांसौ पुंसः पुंभ्यां पुंसु अ
दुशनेऽस्यनङ् उशना उशनसौ अस्य संबुद्धौ वानङ् नलोपश्च वा वाच्यः हे उशनन् हे उशन
हे उशनः उशनोभ्यां अनेहा अनेहसौ अनेहसः वेधाः वेधसौ हे वेधः वेधोभ्यां अदसः सौ सु
लोपश्च अदसः सेरौ स्यात् सो सलोपश्च नदेशीति सः असौ त्यदाद्यत्वं पररूपं वृद्धिः अदसो मे
दोऽद्रदोमः २ अदसोऽसान्तस्य दात्परस्य उदूतौ स्तो दस्य मश्च आन्तरतम्यात् ह्रस्वस्य उ दीर्घ
स्य ऊ अमू जसः शीगुणौ एत ईद्बहुवचने अदसो दात्परस्यैत ईत् दस्य मो बहुत्वार्थो अ
मी पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्यं प्राक् पश्चादुत्वमत्वे अमुं अमू अमून् उत्वमत्वे कृते
पि घिसंज्ञायां नाभावः न मुने नाभावे कर्तव्ये कृते च मुभावो नासिद्धः अमुना अमूभ्यां
अमीभिः अमुष्मै अमीभ्यः अमुष्मात् अमुष्य अमुयोः अमीषां अमुष्मिन् अमीषु
इति हलन्ताः पुंलिंगाः नहो धः कलिपदान्ते च नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ क्वि
वेनेष्वेनेषु पूर्वस्य दीर्घः उपानत् उपानहौ उपानहः उपानद्भ्यां उपानत्सु क्विन्नन्तत्वात्कुत्वे
नचः उष्णिक् उष्णिहौ उष्णिग्भ्यां द्यौः दिवौ दिवः द्युभ्यां गीः गिरौ गिरः गीर्भिः एवं पूः च
त्वाः २ चतसृणां का के काः सर्वावत् याः सा इदमोऽस्त्रियां सो इदमो मः इयं त्यदाद्यत्वं टाप्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा॰
कौ॰
१५

15

इदमेतिमः इमे इमाः इमां अनयाहलिलोपः आभ्यां आभिः अस्यै अस्याः २ अनयोः आसां अस्यां
आसु त्यक् स्यैका स्याभ्यां त्यदाद्यत्वं टाप् स्यास्त्याः एवं तद् यद् एतद् वाक् वाचौ वाग्भ्यां वाक्षु
शब्देऽप्यवह्रस्ववर्णांतः अप् त्रिलिंदीर्घः आपः अपः अपोभिः अपसकारो भादौ प्रत्यये अद्भ्यः २ अ
पां अप्सु दिक् दिशौ दिग्भ्यां त्यदादिष्विति दृशोः क्विविधानादन्यत्रापिकत्वं दृक् दृशौ दृग्भ्यां
त्विट् त्विषौ त्विड्भ्यां २ सस्रजुषोरुरितिरुत्वं सजूः सजुषौ १ सजूर्भ्यां २ आशीः आशीर्भ्यां २
आसोऽत्वमते असौ अमू अमूः अमुया अमूभ्यां ३ अमूभिः अमुष्यै अमूभ्यः २ अमुष्याः २ अमु
योः २ अमूषां अमुष्यां अमूषु ॥ इति हलांताः स्त्रीलिंगाः स्वमोर्लुक् दत्वं स्वनडुत् स्व
नडुही चत्वरनडुहोरिति आं स्वनडुंहि पुंवत्स्वदत् शेषं पुंवत् वाः वारी वारि २ वारां वार्भ्यां १
चत्वारि २ किं के कानि इदं इमे इमानि अन्वादेशेन पुंसके एनदज्ञातम्ः एन
त् एने एनानि एनेन एनयोः २ अहः सम्बुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा वाच्यः हे ब्रह्मन् हे
ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि अहः विभाषाङिश्योः अह्नी अहनी अहानि २ हे अहः अहन् अ
हर्निलुक्सरूपसांते अहोभ्यां ३ दण्डि दण्डिनी दण्डीनि सुपथि देलोपः सुपथी सुपंथानि
ऊर्क् ऊर्जी ऊर्जि २ नरजांसंयोगः त्यद् त्ये त्यानि तत् ते तानि यत् ये यानि एतत् एते एतानि
गोक् गोची गोंचि पुंवत्स्वदत् गोचा गोग्भ्यां २ शकृत् शकृती शकृन्ति ददत् ददती १५
न नां

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यानंतुमकस्य अभ्यस्तात् ञीबानपरस्य शतुर्नुम् वाऽप्यात्सर्वनामस्थाने ददंति ददती तुदत्
आच्छीनद्योर्नुम् अवर्णान्तस्य शतुर्नं वाशीनद्योः तुदंती तुदती तुदंति भात् भांती भाती
१९५ भांति पचत् शप्श्यनोर्नित्यं शाश्येनाराम्येयः शतुरवयवात्स्वरं तस्यनुम् शीनद्योः पचंती
पचंति दीव्यत् दीव्यंती दीव्यंति धनुः धनुषी सांतौ निदीर्घः धनूंषि नुंविसर्जनीयशर्व्यवा
येपि इनिषः धनुषा धनुर्भ्यां एवंचक्षुः हविरित्यः पयः पयसी पयांसि २ पयसा पयोभ्यां २
पयोभिः सुपुं सुपुंसी सुपुंमांसि अरः विभक्तिकार्यं उक्तमेव अम् अम्नि शेषंपुंवत्
इतिहलंतानि नीबानि ॥ स्वरादिनिपातमव्ययं स्वर् अंतर् प्रातर् सनुतर् उच्चैस् नीचैस्
शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् पृथक् ह्यस् श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ई
षत् जोषं तूष्णीं बहिस् अवस् समया निकषा स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ इद्धा अद्धा
सनो सनत् १५ सामिवत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् सनात् उपधा सनाऽचत् तिरस् अंतराज्योक् शं कं स
हसाविना नाना स्वस्ति स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहाय
सा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मिथो मिथुस् प्रायस् मुहुस् पयस् प्रवाहिकांआर्यह
लं अभीक्ष्णं साकं सार्धं नमस् हिरुक् धिक् अथ अथो अम् आम् प्रतान् प्रशान् मा मा अतान्ध् २
ङ् आकृतिगणोयं चवाहा अह एव एव नूनं शश्वत् युगपत् विपनं संपत् कवित् चएं कृपत्

धा २ स्व नृयस्वा प्रवाद्धकम् ३

तद्धितश्चासर्वविभक्तिः यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धितान्तोऽव्ययं स्यात् परि ग तानं कर्तव्यम् तत
तसित्वादयः आकृ पाशपाः दास्त्र अटतः आकृस मासा त्रोम्पः अम् आम् कृत्वोर्थः

ल:
कौ:
१९

चित् यत्र कच्चित् नाहं गते माकिं माकीं नाकिं नाकीं माङ् नञ् यावत् तावत् त्वै वै श्रौषट् वौषट्
स्वाहा स्वधा वषट् तुम् तथाहि खलु किल मनुष्य ग्रैञ्ज्ञावा उपसर्गविभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च अ
वदत्तं अहंयुः अस्तिक्षीरा अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुकं यथा कथा च पाट् प्याट् अङ्ग
हैहे भो अये एकपदे यत् तत् चादिराकृतिगणः तसिवती नानाञौ पदं तमव्ययमित्यादि
कृन्मेजन्तः कृत्वोर्थास्तसिवतीनानाञौ नरं तमव्ययं स्मारं स्मारं जीवसे पिबध्यै क्त्वातोसुन्कसुनः पूर्वं तम त
व्य कृत्वा उदेतोः विसृपः अव्ययीभावश्च अधिहरि अव्ययादाप्सुपः अव्ययाद्विहितस्यापः सुपश्च दा
लुक् स्यात् तत्र शालायां अथ सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तद
व्ययं वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा ॥
वगाहः अवगाहः पिधानं अपिधानं इत्यव्ययानि ॥ अथ तिङन्तं लट् लिट् लुट्
लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् एषां पंचमो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः लः कर्मणि भावे चाक
र्मकेभ्यः लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युः अकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च वर्तमाने लट् अ
टो इतौ उच्चारणसामर्थ्यात् लस्य नेत्वं लस्य अधिकारोऽयं भू सत्तायां कर्तृविवक्षायां भू ल इति स्थिते
तिप् तस् झि सिप् थस् थ मिप् वस् मस् त आताम् झ थास् आथाम् ध्वम् इट् वहि महिङ्
इत्येतेऽष्टादश लस्यादेशाः स्युः लः परस्मैपदं लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः तङानावात्मनेपदं तङ् १९

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri